

Spania og vi. Nordmenn før oss.

Boka belyser norsk utvandring til Spania med hovedvekt på tiden fra 1800-tallet og utvandringens økonomiske, politiske og kulturelle betydning. Handelen med Spania var særlig viktig for Norge, og sjøfart og klippfisk spilte en sentral rolle også i kampen for et eget norsk konsulatvesen og oppløsning av unionen med Sverige. Boka trekker fram ukjent materiale, basert på omfattende feltarbeid og arkivstudier.

Spania er i dag et reisemål for hundretusener fra Norge, som ferierende, fastboende og langpendlere. Spaniareiser er imidlertid ikke av ny dato. Landet er særpreget gjennom brytninger og fellesskap mellom kristne, muslimer og jøder i århundrer. Også nordboere i Spanias lys og skygge er eksempler på kulturmøter. Norsk utvandring til USA og europeiske land som England, Tyskland og Nederland har alle fått sine studier. Vi kjenner ikke til noe tilsvarende om nordmenn som slo seg ned i Spania.

Bokas tema er nordmenn i Spania i et historisk perspektiv. Tyngdepunktet er på hundreåret fra 1850 til 1950, med enkelte avstikker bakover til middelalderen og framover mot vår egen tid. Hva fikk nordmenn til å reise sørover på 1800-tallet, og hva drev de med – der nede? Her ligger vår fascinasjon og vår utfordring. Sjøfart og handel med trelast og klippfisk på 1800-tallet var starten på noe nytt. Ifølge Statistisk sentralbyrå utgjorde fisk, trelast og skipsfartstjenester 86,8 prosent av samlet norsk eksportverdi i 1865. I denne handelen spilte Spania en viktig rolle, særlig når det gjaldt klippfisken.

Bak bokas tittel ligger referanser til to bøker fra 1940-tallet. Lise Lindbæks «Spania og vi» (1946) er skrevet med sterkt engasjement for det spanske folks kamp mot Franco under borgerkrigen 1936-39, og i stor frustrasjon over det offisielle Norges vankelmødighet og manglende politisk vilje til å støtte republikken. «Nordmenn før oss» er tittelen på historikeren Edvard Bulls lærebok i norsk historie fra 1948. Den gikk sin seiersgang i skoleverket fram til 1985. Det står ikke mye om Spania i boka, men desto mer om betydningen av å ha historisk bevissthet. Forfatteren var oppkalt etter bestefaren, legen Edvard Isak Henrik Bull som pleiet vennskap og sykdom blant nordmenn formuende og liberale forretningsfolk som rundt 1900 kom hjem fra Spania.

De hjemvendte investerte i nye bedrifter og velferdstiltak, takket være formuer fra arbeidet med «å lære spanjoler å bruke tregulv». Etter år i Spania brakte de med seg hjem frisk pust, pågangsmot og nye ideer, og de fleste var motstandere av union og tilhengere av republikk.

Hvem var disse menneskene? Spørsmålet åpner opp for utallige personer og linjer på kryss og tvers, og slik har vår metode vært styrt av assosiasjoner og sammenfall mellom mennesker, steder, handlinger og hendelser verdt å fortelle. Vi har fulgt noen utvalgte personer, steder og virksomheter, og boka er delt inn i ni fortellinger og temaer. Reisende nordmenn i Spania inngår i en lang kontinuitet. Spania tok imot dem i en tid da det var trange kår i Norge. Hvordan tar Norge i mot spanjoler i dagens krisetid i Spania?

Arbeidet bygger på intensivt feltarbeid i Norge og Spania. Våre kilder består videre av omfattende og hittil mye ukjent materiale i spanske og norske arkiver, offentlige og private. I tillegg omfatter den anvendte litteraturen om lag 330 titler.

Kapittel 1: Der fartøy flyte kan

Rundreisen i tid og rom starter på Kanariøyene. I dag betjener skipsrederfamilien Olsen med opphav i Hvitsten øygruppen med sine hurtige ferger. Familien har laget en fortelling om hvordan den kom til Kanariøyene i 1904 og brakte med seg framskritt, vann og veier til befolkningen. Vi viser hvordan et rederdynasti gjennom sin dominerende rolle i norsk offentlighet har klart å få presse og massemedia til å «kjøpe» deres versjon av fortellingen som i beste fall er en sterkt redigert variant av virkeligheten.

Det fantes nemlig ingen fra Olsen-familien på Kanariøyene i 1904, men derimot det konkurrerende rederiet til Thoresen fra Tjøme. Thoresen etablerte den første direkte båtforbindelsen mellom Spania og Norge i 1893, en historie som er blitt borte i støyen og striden mellom brødrene Fred. og Petter Olsen. Vi har prøvd å finne ut hvordan det hele henger sammen.

Kapittel 2: Kompani Iversen

Skipsfarten var i tidligere tider avhengig av trelast til bygging av skip og som en attraktiv vare. Kapittel to handler om trelasten og hvordan en gruppe nordmenn bygget opp trelastselskapet «La Compañía de Maderas» fra 1850-tallet med filialer mange steder i Spania. I byer som Santander, Madrid og Bilbao lå produksjonsselskapene med sine lagre og flotte bygninger sentralt i bybildet – helt fram mot vår egen tid. Til slutt måtte de vike for modernitet og framskritt, og de fleste har glemt at det en gang sto nordmenn bak.

Historien om det norskdrevne og norskeide selskapet som gjennom store deler av det 20. århundre var et av Spanias største i sin bransje, er en enestående fortelling som historikere og norsk presse ikke har fått med seg.

Kapittel 3: Bacalaoens velsignelser

Historien om den norske klippfiskeksporten til Spania er unik. Den viser at det fantes et norsk miljø som tenkte strategisk og målrettet på eksport allerede fra begynnelsen av 1800-tallet. Møringer og andre foredlet torsken til produktet som skapte enorme verdier for byer som Kristiansund og Ålesund. Importen av klippfisk i de spanske byene langs kysten var det i stor grad også nordmenn som tok seg av, særlig utvandrede bergensere.

Arbeiderklassen i Spania trengte mat, og få produkter kunne den gangen konkurrere med norsk klippfisk. Nordmenn spiste derimot lite klippfisk, men den bidro til økonomisk vekst, endret sysselsetting og bosetning også i Norge.

Kapittel 4: Konsulatsaken

Gjennom handelen med trelast og klippfisk var de norske innvandrerne i Spania aktører i industrialiseringen i Nord-Spania. Mange av dem var svensk-norske konsulere, og kravet om et eget konsulatvesen var en norsk kampsak. Siste fase, som førte fram til unionsoppløsningen i 1905, startet i Spania. Nordmennene krevde i 1892 å reforhandle Norges handelsavtale med

Spania på egen hånd. Fritz Wedel Jarlsberg, minister og leder for legasjonen i Madrid, med barontittel på si, har siden innkassert æren for forhandlingene. Slik var det ikke. En glemt bergenser i Bilbao, Eilert Lund, har sammen med den kjente spanske republikaneren Emilio Castelar hovedæren for den nye handelsavtalen. I ettertid er de begge fortrent og fortiet.

Kapitlet om konsulatsaken viser med all tydelighet hvordan den norske politiske og kulturelle eliten har regissert en viktig del av historien om norsk selvstendighet. Samtidig viser det at de norske utvandrerne til Spania spilte en sentral politisk rolle i sitt nye hjemland. De inntok en strategisk viktig rolle i et avgjørende øyeblikk. Forutsetning var at det fantes lydhøre politiske miljøer i Norge som skjønnte hvilke muligheter som var til stede.

Kapittel 5: Appelsiner fra Valencia

Geografisk ligger tyngdepunktet i de første kapitlene i Nord-Spania, og i kapittel fem forflytter vi oss til områdene langs Middelhavskysten og Valencias gull, appelsinene. For nordmenn var appelsinene i starten en luksusvare og en sjeldenhet, men de ble raskt et symbol på sunnhet og vitaminer. På paradoksal vis har appelsiner i kombinasjon med ski, snø og påske blitt et ikon på norsk kultur og særpreg. Vi går vi nærmere inn på hvordan norske utvandrere i Spania gjorde dette mulig.

Appelsineksporten fra Valencias kyster var god butikk for norske båter, og en del av skipsmeglerne og eksportørene var nordmenn. Vi blir kjent med noen av de norske aktørene, ikke minst den norske «appelsinkongen» Richard Asor og hans datter Carmen.

Kapittel 6: Et historisk sidesprang.

Kapittel seks har form av en historisk ekskurs som viser hvor sentralt Spania har stått i norsk nasjonalbygging. Det første geografiske stedet i Snorres kongesagaer ligger i Spania, og vi setter søkelys på de første nordmenn i landet: vikinger, Olav Haraldsson, pilegrimer og korsfarere. For innbyggerne på den iberiske halvøya var det ikke lett å skille de sjøfarende nordboerne fra hverandre.

Den mest besungne av dem er prinsesse Kristina som reiste fra Tønsberg i 1257 for å giftes med prins Felipe, bror til kong Alfonso X av Castilla. I spansk historie var hun en bagatell, men for Norge var hendelsen unik. P.A. Munch og hans historiekolleger på 1800-tallet løftet episoden fram som et vitnesbyrd om Norges storhetstid. Ved å følge historien om Kristina og dens betydningspotensiale fram til vår egen tid, ser vi hvordan fortidens norsk-spanske relasjoner i dag er aktuell både i Norge og Spania.

Kapittel 7: Hansens sykdom

De norske honorære konsulene var sentrale som bindeledd også i kulturell og vitenskapelig utveksling. I Valencia-området herjet lepraen rundt 1900, og byens visekonsul Finn Roggen formidlet norsk ekspertise fra Armauer Hansen og hans kolleger til Spania. Fortellingen om visekonsulen og den medisinske kontakten mellom de to land er enestående og tankevekkende. Roggen fra Bergen, totalt glemt i ettertid, gjorde det mulig for spanjolene å bygge opp en pionerinstitution etter norsk forbilde i kampen mot lepra, uten at norsk helsepersonell eller leger noen gang selv var til stede.

Kapittel 8: Hjelp Spania!

Forholdet til Spania sto høyt på dagsorden under den spanske borgerkrigen. De norske frivillige i de internasjonale brigadene forsvarte demokratiet og republikken mot Franco, mens det offisielle Norge toet sine hender. Det norske folk ville det annerledes. Gjennom massemobilisering var Spaniahjelpens humanitære innsats betydelig. At nordmenn bidro til oppbygging av sykehus og barnehjem i byene Alcoi og Oliva, er lite kjent. Tre norske kvinner står fram som reportere og gjennom humanitært arbeid med livet som innsats, Gerda Grepp, Lisa Lindbæk og Nini Haslund Gleditsch.

Det humanitære engasjementet var etter krigen en inspirasjon for etableringen av Norsk Folkehjelp, og på lengre sikt kanskje også Leger uten grenser. Erfaringene fra borgerkrigen og det norske politiske establishments unnvikende holdning reiser også spørsmålet om vilje og plikt til å gripe inn mot urettferdighet som ikke rammer oss selv.

Kapittel 9: Pyramider på Tenerife

I siste kapittel er vi tilbake der vi startet, på Kanariøyene og Tenerife. Nordmenn er et reisende folk drevet av vitebegjær, eventyrlyst, oppdagertrang og sans for handel. Den største eventyrer og reisende av alle er kanskje Thor Heyerdahl, kåret til århundrets nordmann i 1999. Hans siste oppholdssted og base var på Tenerife. Der mente han å oppdage en rekke pyramider og fikk hjelp av sin gode venn Fred. Olsen til å bygge et museum. Heyerdahl kombinerte fakta og fabler på en litt for kreativ måte, men hans evne til å fortelle har trollbundet en hel verden.

Historien om Thor Heyerdahl ligger er et eksempel på nordmenns fortolkningsrolle overfor andre land og kulturer. Den viser hvordan Heyerdahls rolle i offentligheten er basert på hans karisma, og hvordan norsk presse på tvilsomt grunnlag har gitt ham rollen som den verdensberømte nordmann. De «historiske pyramidene» kan neppe dateres lenger tilbake enn 1800-tallet, noe også det faglige miljøet på Kon-Tiki museet på Bygdøy har akseptert. Likevel latterliggjør norsk presse fortsatt forskermiljøet og lokalbefolkningen på Kanariøyene som fordomsfulle og dogmatiske.